

Масовий організований спротив чинній владі в Києві та інших містах України восени-взимку 2013–2014 рр. удруге після Помаранчевої революції яскраво продемонстрував здатність українців до самоорганізації, винайдення ефективних засобів та форм масового громадянського протесту існуючій владі. Волинь не стояла осторонь цих процесів. Якщо акції протесту в 2004 р. проходили у мирний спосіб, то Євромайданівцям довелося зустрітися з актами жорстокого насилля з боку силових структур та прихильників режиму Януковича і, відповідно, дбати про організацію самооборони з тим, щоб зберегти власні життя та гідність.

Аналіз форм політичного протесту в Україні у сучасному суспільно-політологічному дискурсі є надбанням головним чином вітчизняних соціологів: Є. Головахи, Н. Паніної, В. Резника, О. Стегнія, В. Степаненка, Ю. Якименка та ін. Якщо говорити про Волинь, то перший значимий досвід узагальнення форм і практик позаелекторальної політичної участі громадян на теренах Волинської області за період 1989–2011 рр. зроблено колективом авторів у монографії «Волинь в умовах демократичної трансформації (кінець ХХ – початок ХХІ ст.)» [1]. Аналізу змісту та форм соціального протесту взимку 2013–2014 рр. в Україні присвячено публікацію вітчизняного політолога Г. Зеленько [2], але протестні форми позаелекторальної політичної участі та самоорганізації волинян на початковому етапі Революції гідності не досліджувалися.

Тому метою цієї статті є аналіз форм політичного протесту, здатності громадян до самоорганізації у процесі боротьби за відстоювання конституційних прав і свобод на Волині у період активної фази життєдіяльності Євромайдану (листопад 2013 – березень 2014 рр.)

Революційні події в Україні 2013–2014 рр. поклали край політиці Януковича, спрямованій на згорання прав і свобод громадян, погіршення їх умов життя, гальмування євроінтеграційних процесів та ін. Євромайдан постав як форпост боротьби демократії з посткомуністичною диктатурою, колонізованою нацією з імперією, права на людську гідність проти антигуманного режиму, середнього класу проти клептократичної олігархії [3, с. 6].

За свідченням соціологів, дослідження, що проводилися за півроку до драматичних подій на Майдані Незалежності в Києві, показали наростання протестних настроїв (табл. 1). У контексті досліджуваної проблеми важливо звернути увагу на зміст і форми конкретних акцій протесту, у яких громадяни готові брати участь, оскільки піти на мирну демонстрацію і захопити адміністративну будівлю державної установи, – це різні рівні протестної активності. Знаючи ці показники, можна визначити, образно кажучи, «градус» соціально-політичної напруженості в суспільстві.

Таблиця 1. Динаміка відповідей громадян України на запитання «Як Ви вважаєте, наскільки можливі зараз у Вашому місті/селі масові виступи (мітинги, демонстрації) населення проти падіння рівня життя, на захист своїх прав?» (% до тих, хто відповів)

Оцінка ймовірності масових акцій протесту	2013	2014	2015
Малоймовірні	59,1	38,8	42,8
Важко сказати	20,6	21,6	21,1
Досить ймовірні	20,2	34,7	36,1

Джерело: [4, с. 197].

Напередодні революційних подій бажаючих вдатися до радикальних форм соціального протесту також побільшало (табл. 2). Зокрема, якщо напередодні Помаранчевої революції у 2003/2004 рр. індекс дестабілізованості протестного потенціалу дорівнював 2,6 (за його критичних показників 4,4), то напередодні Євромайдану у 2012/2013 він сягав позначки 4,6, тобто перевищував критичну межу [5, с. 10]. За висновками провідного вітчизняного соціолога Є. Головахи з 2012 р. в Україні почала складатися «вибухова ситуація» [4, с. 200].

Таблиця 2. Динаміка відповідей громадян України на запитання «У разі якщо порушено Ваші права та інтереси, які заходи та засоби обстоювання своїх прав Ви вважаєте ефективними і припустимими настільки, що готові самі взяти в них участь?» (% до тих, хто відповів)

Форми протесту	2013	2014	2015
Участь у передвиборчих кампаніях	23,6	25,0	22,6
Збирання підписів під колективними петиціями	25,8	23,6	27,2
Законні мітинги і демонстрації	26,7	31,7	33,9
Погрожування страйком	8,7	5,5	7,2
Бойкот (відмова виконувати рішення адміністрації, органів влади)	9,5	8,8	8,4
Несанкціоновані мітинги і демонстрації	6,1	4,6	5,0
Незаконні страйки	4,9	2,7	2,8
Голодування протесту	4,5	1,9	2,7
Пікетування державних установ	9,9	10,2	10,8
Захоплення будівель державних установ, блокування шляхів сполучення	4,9	3,1	2,8
Створення незалежних від президента та уряду збройних формувань	1,9	2,4	1,7
Інше	0,3	0,9	0,6

Джерело: [4, с. 199].

Замість того, щоб скоригувати свою політику в бік задоволення потреб і прагнень українського народу, зробити її більш передбачуваною та ефективною, режим Януковича пішов шляхом згортання демократії та силового вирішення назрілих проблем. Початок акцій протесту в Києві пов'язаний із розпорядженням Кабінету Міністрів Азарова від 21.11.2013 р. про зупинення процесу підготовки до підписання Україною асоціації з Євросоюзом, яке мало відбутися на саміті лідерів країн Східного партнерства 29 листопада у Вільнюсі. Реакцією на це стало утворення Євромайдану, до розгортання якого долучились студентство і молодь, опозиційні депутати, активісти часів Помаранчевої революції, представники сфери освіти та культури, підприємці та ін.

У Луцьку Євромайдан розпочався 22 листопада 2013 р. разом із відзначенням дев'ятої річниці Помаранчевої революції. Члени молодіжної громадської організації «Національний альянс» оголосили безстрокову акцію на підтримку вступу України до Євросоюзу. У неділю 24 листопада відбулася акція підтримки європейського вектору «Українці за євроінтеграцію». Перший же масовий мітинг, на якому були присутні біля двох тисяч учасників, в основному студентська молодь, відбувся 26 листопада. Зміст та настрої виступів відбивали численні прапори України та Євросоюзу і плакати такого змісту: «Студенти обирають Європу», «Або ти твориш майбутнє, або його у тебе не буде», «Хочемо жити в Європі», «Хто, якщо не я?» [6].

28 листопада активістами луцького Євромайдану, в основному силами студентів, було організовано пікетування Волинської обласної ради з вимогою прийняття звернення щодо євроінтеграційних прагнень громадян України і відставки уряду. Обгорнуті українськими прапорами молоді люди скандували гасла: «Студенти за ЄС!», «Ми хочемо в ЄС!», «Слава Україні! – Героям слава!». За відсутності пропрезидентської більшості депутатів обласної ради, її засідання було зірвано. Натомість опозиційно налаштовані депутати на зборах прийняли звернення, у якому ставилася вимога

відставки Кабінету Міністрів, оголошення імпічменту Президенту України та перевиборів парламенту [7].

Масовий рух протесту в області фактично розпочався після побиття студентів співробітниками підрозділів «Беркут» у ніч на 30 листопада 2013 р. в Києві. 1 грудня на Театральному майдані Луцька зібралося більше десяти тисяч волинян на мітинг, на якому було висловлено обурення діями силовиків та лунали пропозиції розпочати загальнонаціональний страйк з метою усунення влади [8]. 2 грудня акція протесту в обласному центрі тривала. Організатори луцького Євромайдану оголосили про загальноміський страйк під гаслом «Повстань Луцьк! Захистим європейський вибір». Уранці молоді люди блокували адміністративну будівлю Волинської обласної державної адміністрації та обласної ради. Активісти мали намір завадити голові, працівникам ОДА потрапити на роботу.

Важливим чинником організації людей під час Революції гідності стало ефективне використання сучасних цифрових технологій і комунікацій, зокрема мережі Інтернет. Вони стали потужним засобом розвитку горизонтальних соціальних інтеракцій, громадської мобілізації і самоорганізації територіальних спільнот. У цьому контексті є показовою реалізація членами волинського осередку політичного об'єднання «Сила людей» програми «Мережа колективного захисту “Свої”». Її метою став захист активістів Євромайдану від переслідувань з боку владних структур. Зокрема йшлося про шість судових справ [9].

Водночас у соціальних мережах розпочалася кампанія, спрямована на бойкот торгових марок, що належали депутатам Партії регіонів. Таким чином жителі області висловили свій протест проти депутатів-регіоналів, що підтримували дії влади. Своєрідною формою тиску на прихильників Партії регіонів стала організована за допомогою соціальних мереж акція у вигляді флешмобу з умовною назвою «Кривава екскурсія» або «Бізнес на крові». Її учасники навідувались до офісів, що належали власникам, які фінансували Партію регіонів, де біля входу розливали фарбу червоного кольору, що символізувала кров невинних жертв [10].

Активне використання мережевих структур та інформаційно-комунікаційних технологій у процесі організації акцій протесту в ці дні підтверджує думку вчених про те, що сучасний дискурс громадянського суспільства «...долає схематичне і спрощене уявлення про громадянське суспільство як лише діяльність мережі неурядових організацій та асоціацій. Самоорганізований громадянський активізм, нові мережеві громади та солідарності дедалі частіше не пов'язані з критеріями належності чи формального членства в НУО» [11, с. 9].

Важливим кроком на шляху інституалізації масових форм протесту громадян стало утворення Волинського обласного осередку Всеукраїнського об'єднання «Майдан», презентація якого відбулася 14 січня 2014 р. За словами одного із очільників цього об'єднання, його мета – «змінити якість влади, об'єднати та скоординувати всі прошарки громадянського суспільства, створити таку державу, про яку мріяли наші предки. Завдання – зміна Конституції і приведення до балансу між усіма гілками влади, підписання Угоди про Асоціацію з ЄС, проведення чесних виборів, поширення масового руху на захист прав людей і звільнення політичних в'язнів» [12].

До складу волинського «Майдану» увійшли представники ВО «Свобода», ВО «Батьківщина», політичної партії УДАР, громадської ініціативи «Третя республіка», Волинської асоціації фермерів та приватних землевласників, організації «Бізнес Волині», Волинського відділення Союзу українців, ГО «Національний Альянс», ВОМГО «Асоціація Молодих Реформаторів», ГО «Батьківщина молода» та ін. Упродовж січня-лютого було утворено районні осередки ВО «Майдан».

Поряд з Євромайданом виникла інша громадська ініціатива, що з часом отримала своє організаційне оформлення – Автомайдан, який став свого роду мобільним підрозділом Євромайдану. Автомайдан складався з груп автомобілістів, які об'єднувалися на добровільних засадах з метою виконання екстериторіальних акцій мирного характеру: доставки продуктів та інших засобів життєзабезпечення Євромайдану, супроводження та евакуації активістів, патрулювання вулиць, блокування адміністративних будівель і осель активних прихильників тогочасного режиму та Партії регіонів. Автомайдан фактично виник стихійно після побиття студентів 30 листопада 2013 р. і згодом набув сталих інституційних форм.

Його активісти взяли активну участь в усіх масових суспільно-політичних акціях, ініціювали «пересувні мітинги», виїзди на місця з метою поширення ідей Революції гідності, а також тиск на представників існуючої влади та бізнес-структур, що належали «регіоналам», а згодом і російського бізнесу. Так, 18 січня 2014 р., за рішенням Волинського обласного осередку ВО «Майдан», було здійснено поїздки учасників Автомайдану з метою «щедрування» до осель голови Волинської ОДА, голови Волинської обласної ради, начальника УМВС Волинської області та обласного прокурора, де, зокрема, лунали заклики про їх відставку.

Помітною акцією автомайданівців стало недопущення 22 січня 2014 р. виїзду батальйону внутрішніх військ із Луцька до Києва на допомогу силовикам із наступним тривалим блокуванням їх казарм [13]. Найбільш масовими акціями луцького Автомайдану стали агітаційно-пропагандистські виїзди районами Волинської області. Так, наприклад, 2 лютого 2014 р. було організовано три колони із 30 автомобілів за маршрутами, що передбачали відвідування районних центрів області: Маневичі – Камінь-Каширський, Локачі – Володимир-Волинський та Турійськ – Любомль – Шацьк. 10 лютого 2014 р. волинський Автомайдан влаштував під Ківерецьким міськрайонним судом акцію протесту проти тиску на одного з активістів.

Прийняття 16 січня 2014 р. Верховною Радою України низки антидемократичних законів, спрямованих на згортання прав і свобод людини, які у народі охрестили як «драконівські», викликало масове обурення громадян. Із цієї нагоди в Луцьку 19 січня 2014 р. відбулося народне віче під гаслом «Ні – державному перевороту». Акція зібрала близько двох тисяч учасників. На зібранні ставилося питання відставки уряду, розпуску Верховної Ради України та організації дострокових парламентських виборів.

Логічним наслідком революційних подій стала зміна керівництва органів державної влади та місцевого самоврядування. Активісти Євромайдану разом із представниками опозиції, прагнули якнайшвидшої відставки чинної в області влади. Акції зазвичай відбувалися публічно в умовах неприхованого тиску з боку учасників та організаторів масових зібрань. Після загибелі перших учасників Євромайдану в Києві у січні 2014 р. відбулося загострення політичного напруження на Волині. 24 січня відбулися масові мітинги на Театральному та Київському майданах, перекриття руху на центральній автомагістралі Луцька – проспекті Волі – і блокування Волинської обласної державної адміністрації. Учасники мітингів засуджували дії влади та вимагали відставки обласного керівництва. Гаслами протестувальників були «Луцьк, вставай!», «Банду геть!» Аби не допустити силового протистояння, голова Волинської обласної державної адміністрації, голова Волинської обласної ради та його заступник написали заяви про відставку [14].

Рішучим кроком у напрямі делегітимації режиму Януковича стало утворення народних рад у вищому законодавчому органі країни та представницьких органах влади на місцях. 22 січня у Києві на установчих зборах опозиції було затверджено Декларацію про проголошення Народної ради України. Новостворена рада мала стати органом

представництва народних депутатів із захисту Конституції. До об'єднання увійшли народні депутати-опозиціонери та позафракційні, які виступали проти диктатури та узурпації влади режимом Януковича. Народна рада мала здійснювати повноваження представників законодавчої гілки влади з контролю за реалізацією питань, які, згідно Конституції, віднесено до повноважень Верховної Ради України і «які нині узурповані режимом Януковича». За декларацією, в усіх радах країни, включно міських та районних, мали утворюватися народні ради, як міжфракційні об'єднання, які разом із загальнонаціональною Народною радою мали забезпечувати захист Конституції, прав і свобод людини [15].

До складу Волинської обласної народної ради, яку було створено 25 січня 2014 р., увійшли 35 опозиційних депутатів Волинської обласної ради. Серед членів нового колегіального органу було 14 представників фракції ВО «Батьківщина», шість членів фракції ВО «Свобода», чотири представники фракції «Наша Україна», два представники фракції «Єдиний центр» і дев'ять позафракційних депутатів обласної ради [16]. Керівним органом новоствореної народної ради стала її президія у складі чотирьох осіб, виконавчим органом ради – виконавчий комітет на чолі з головою виконкому. Присутні на зборах, керуючись ст. 44 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», проголосували за те, щоб повернути обласній раді повноваження, делеговані обласній державній адміністрації. Згодом народні ради було утворено в міських та районних радах області.

Одним із знакових заходів Волинської обласної народної ради стала ухвала від 9 лютого 2014 р. щодо ініціювання заборони символіки та діяльності Партії регіонів і КПУ на території області. На зібранні схвалено звернення до членів обласної організації Партії регіонів із закликом припинення членства у цій структурі та відмежування від її керівництва, яке винне у суспільно-політичній кризі, жертвах та протистоянні у столиці. Як ішлося у зверненні, «стало очевидним: на руках вождів цієї партії – кров патріотів українського народу. Після вбивств, катувань та переслідувань учасників Євромайдану, каліцтв невинних людей, вона фактично стала партією вбивць і крові. Ті, хто є членом Партії регіонів, також несуть політичну та моральну відповідальність за дії своїх однопартійців» [17].

Необхідною умовою забезпечення порядку, реалізації прав і свобод громадян, захисту від провокацій з боку правлячого режиму і, у більш широкому сенсі, надбань Революції гідності, стала організація загонів самооборони Майдану. Акції протесту, що розпочалися 21 листопада 2013 р., проходили без будь-якої охорони. Однак силовий розгін демонстрантів у ніч на 30 листопада поставив питання щодо необхідності організації захисту учасників Євромайдану. Ідею створення загонів самооборони уперше оприлюднив штаб національного спротиву, створений опозиціонерами у Києві 1 грудня 2013 р. На чолі загонів самооборони, які почали виникати самотужки, став народний депутат від «Батьківщини» А. Парубій [18]. Актуальність їх створення підтверджено наступним розвитком подій, пов'язаних із спробою силового розгону Євромайдану і численними жертвами серед його захисників.

11 лютого 2014 р. вийшов Наказ № 1 «Про основні засади організації “Самооборони Майдану”». Цей інститут громадянського суспільства було визначено як всеукраїнський позапартійний рух, який ставить перед собою низку завдань:

1. Зберегти суверенітет та єдність України.
2. Відстояти європейський вибір України.
3. Захистити права і свободи громадян.
4. Чинити спротив діючому злочинному режимові до повного його усунення.

«Самооборона Майдану», відповідно до наказу, є добровільним громадським формуванням, що діє на основі самоорганізації, громадянської солідарності та координації діяльності структур різного рівня. До її головних функцій віднесено такі: активна протидія намаганням режиму встановити в Україні суцільну диктатуру; захист громадянських прав українців, а саме права на чесні вибори та мирний протест; протидія імперським впливам Кремля; боротьба з проявами корупції та свавілля чиновників; очищення влади від кримінальних та антиукраїнських елементів; підтримання громадського порядку на територіях, вільних від режиму, а також їх розширення; підтримка та захист нових ефективних практик громадянського урядування на територіях, вільних від режиму.

Базовою структурною одиницею «Самооборони Майдану» ставала сотня, що налічує від 70 до 150 осіб. Сотні могли утворюватися за територіальним та екстериторіальним (профільним) принципами. Головна структурна одиниця сотні – десяток (рій) у кількості 8–12 осіб, які у свою чергу можуть об'єднуватися у чоту (3–4 рої) [19].

У Луцьку загін самооборони створено на підставі рішення Волинської обласної народної ради. 19 лютого 2014 р. на позачерговій сесії Луцької міської ради депутати ухвалили рішення щодо реорганізації одного з державних комунальних підприємств у КП «Волинська самооборона» і затвердили нову редакцію статуту підприємства. Його створено для допомоги та сприяння у виконанні повноважень місцевого самоврядування щодо забезпечення на території міста законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів територіальної громади [20]. Загони самооборони було утворено й в інших містах та районних центрах області.

Апофеозом протистояння влади та опозиції на Волині стало 19 лютого 2014 р., після масової загибелі Євромайданівців у Києві. Колона демонстрантів на чолі з активістами «Правого сектору» рушила до приміщення Волинської ОДА, а згодом до обласного управління МВС, яке було закидано бруківкою і захоплено. Акція супроводжувалася гаслами: «Зека геть», «Революція», «Разом і до кінця». Найбільш активні учасники акції протесту брутально поводитися з новопризначеним 5 лютого головою обласної державної адміністрації, що перебував у приміщенні управління МВС, вимагаючи від нього заяви про відставку, але марно. Уночі в Луцьку протестувальники розгромили офіси Партії регіонів і КПУ та пікетували міський відділ міліції, де обійшлося без зіткнень та силових дій з обох боків [21].

На завершальному етапі падіння режиму Януковича особливою активністю відрізнялись члени «Правого сектору», які самочинно втручались у процес формування органів місцевого самоврядування. Актом демонстрації сили та залякування депутатів став «візит» активістів «Правого сектору» 20-го лютого на засідання Волинської обласної ради, де планувалося обрання її нового керівництва. Свідченням того – маскування облич активістів та ультимативні заклики лідера «Правого сектору» щодо ухвалення «правильних» рішень під загрозою блокування приміщення та інших небажаних для депутатів наслідків [22].

Слід наголосити на тому, що зазначена акція не мала політичного сенсу, оскільки на засіданні обласної ради були присутні загалом опозиційні депутати, які і без таких «підказок» знали, як їм голосувати. Аналогічну акцію було здійснено і на засіданні Ковельської районної ради 25 лютого, де лідером «Правого сектору» прямо було вказано кого треба обирати головою районної ради. Його виступ депутати розцінили як грубе втручання у процес місцевого самоврядування [23].

Відлунням протестних настроїв у цей період стало демонтування пам'ятників Леніну. Поштовхом до цього стало руйнування пам'ятника вождю світового

пролетаріату в Києві 8 лютого 2014 р. На Волині останні пам'ятники Леніну зруйновано 21 лютого у районному центрі Маневичі і Нововолинську (на території шахти № 9), а 21 лютого – у с. Велика Глуша Любешівського району.

По суті завершальне масове зібрання Євромайдану взимку 2014 р. відбулося в Луцьку 23 лютого. Головною подією, що зібрала громадськість, стало публічне покаяння співробітників волинського спецпідрозділу «Беркут». На вимогу активістів «Правого сектору» на луцький Майдан прийшли близько 30 співробітників спецпідрозділу із 50-ти. Правопорядок забезпечували підрозділи самооборони Майдану [24].

Водночас у громадському середовищі визривала ініціатива вироблення механізмів, які б забезпечили більш якісний відбір кандидатів на відповідальні посади в органах влади та управління. Розпочався процес підготовки до утворення обласного Комітету громадської люстрації. Наприкінці березня 2014 р. під час віче на Театральному майдані було публічно завершено формування персонального складу Комітету громадської люстрації. До нього увійшло 11 осіб, які попередньо пройшли відповідні громадські слухання. Із 7 квітня розпочалася повноцінна робота приймальної комітету в приміщенні Волинської обласної ради. Його головним завданням стала перевірка претендентів на керівні посади в органах влади на відповідність певним критеріям, де, поряд із професіоналізмом та патріотизмом, від кандидатів вимагалися високі моральні якості [25].

Таким чином, зміст та форми політичного протесту жителів Волинської області, як і у більшості регіонів країни загалом, відбивали характер та перебіг подій, що генерувалися в Києві. Основними формами громадянського протесту на регіональному рівні стали: цілодобова вахта у наметовому містечку на центральній площі Луцька, масові мітинги, пікетування адміністративних будівель державних установ та органів місцевого самоврядування, блокування місцевих частин внутрішніх військ з метою запобігання їхньому виїзду до Києва, публічні заходи, спрямовані на зміну тогочасної влади, матеріальна та моральна підтримка учасників Євромайдану в Києві. Інституалізація протесту відбувалася через самоорганізацію паралельних органів влади у вигляді народних рад та загонів самооборони, регіональних структур ВО «Майдан» та «Автомайдан», Комітету громадської люстрації. Важливим чинником самоорганізації громадян став розвиток мережевих структур із широким використанням активістами інформаційно-комунікаційних технологій.

1. Волинь в умовах демократичної трансформації (кінець ХХ – початок ХХІ століття) : кол. моногр. / В. І. Бортніков, Н. Н. Коцан, Н. В. Павліха та ін. ; за заг. ред. В. І. Бортнікова. – Луцьк : Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 656 с.

2. Зеленько Г. Політичний протест зими 2013–2014 років в Україні: зміст, форми, наслідки / Галина Зеленько // Наук. записки Ін-ту політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса. – 2014. – № 2. – С. 34-55.

3. Потапенко Я. Реценція Євромайдану в сучасному українському соціокультурному дискурсі / Ярослав Потапенко // Наук. записки Ін-ту політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса. – 2015. – № 4. – С. 4-21.

4. Головаха Є. Соціальна напруженість і потенціал протесту в українському суспільстві: сучасний стан і динаміка / Є. Головаха, О. Жуленьова // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. – Вип. 2 (16). – К. : Ін-т соціології НАН України, 2015. – С. 193-202.

5. Мацієвський Ю. Протестний потенціал та політична мобілізація в Україні: чинники взаємодії / В. Ковалко. – Острог, 2015 : Нац. ун-т «Острозька академія» Центр політ. дослід. НаУОА. – 27 с.

6. Тимошук Я. Студенти обирають Європу / Я. Тимошук // Волинь-нова. – 2013. – 28 листопада.

7. Поверніть Україні Європейське майбутнє. Звернення депутатів облради, які взяли участь у депутатських зборах // Волинь-нова. – 2013. – 30 листопада.
8. *Нагорний О.* Навіть у толерантних волинян терпіння закінчилося / О. Нагорний // Волинь-нова. – 2013. – 3 грудня.
9. Волинян закликають до колективного захисту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://volynmedia.com/articles/2697>.
10. «Кривава» екскурсія підприємствами регіоналів в Луцьку [Електронний ресурс] // Волинські новини. – 2014. – 5 лютого. – Режим доступу : <http://www.volynnews.com/news/policy/kryvava-ekskursiia-pidpryyemstvamy-rehionaliv-u-lutsku-fotoreportazh/>.
11. *Степаненко В. П.* Громадянське суспільство: дискурси і практики / В. П. Степаненко. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2015. – 420 с.
12. На Волині ВО «Майдан» порівняли із польською «Солідарністю» [Електронний ресурс] // Портал «четверта влада». – 14.01.2014. – Режим доступу : <http://4vlada.com/volin/32456>.
13. *Наурук С.* Донеччанина поїли чаєм, а він просив... горілки / С. Наурук // Волинь-нова. – 2014. – 4 лютого.
14. *Гарбарчук К.* Борис Клімчук погодився піти... / К. Гарбарчук // Волинь-нова. – 2014. – 25 січня.
15. В Україні створили альтернативний орган влади [Електронний ресурс] // ВолиньPost. – 2014. – 22 січня. – Режим доступу : <http://www.volynpost.com/news/26111-v-ukraini-stvoryly-alternatyvnyj-organ-vlady>.
16. Нардеп розповів, хто формуватиме загони самооборони Народної ради Волині [Електронний ресурс] // ВолиньPost. – 2014 – 26 січня. – Режим доступу : <http://www.volynpost.com/news/26318-volynska-narodna-rada-spysok-chleniv>.
17. Народна рада вимагає заборони ПР і КПУ // Волинь-нова. – 2014. – 11 лютого.
18. *Шаповал С.* Хто від кого обороняє Євромайдан? [Електронний ресурс] // ВолиньPost. – 2014. – 5 січня. – Режим доступу : <http://www.volynpost.com/articles/329-hto-i-vid-kogo-ohoroniaie-ievromajdan>.
19. «Про основні засади організації “Самооборони Майдану”». – Наказ № 1. – 11.02.2014 [Електронний ресурс] // Самооборона Майдану. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/samooboronaMaydanu/posts/267245400101004>.
20. Луцька рада легалізувала «Волинську самооборону» // Хроніки Любарта. – 2014. – 20 лютого.
21. Кайданки для губернатора // Хроніки Любарта. – 2014. – 20 лютого.
22. На Волині обласну раду очолили опозиціонери // Волинь-нова. – 2014. – 22 лютого.
23. *Гаврилюк Я.* Люстрація дійшла до Ковельщини / Я. Гаврилюк // Волинь-нова. – 2014. – 27 лютого.
24. *Нагорний В.* Беркут покався перед людьми та Богом / В. Нагорний // Волинь-нова. – 2014 – 25 лютого.
25. Комітет громадської люстрації на Волині. Персональний склад [Електронний ресурс] // Волинські новини. – 2014. – 3 квітня. – Режим доступу : <http://www.volynnews.com/news/society/komitet-hromadskoyi-liustratsiyi-na-volyni-personalnuu-sklad/>.